

Алымкулов Б.Н.

АДЕП ПРОБЛЕМАСЫ

(Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасынын негизинде)

Алымкулов Б.Н.

ПРОБЛЕМА НРАВСТВЕННОСТИ

(На основании произведения Жусупа Баласагына «Кутадгу Билиг»)

B.N. Aлымkylov

MORAL PROBLEMS

(On the basis of a work of Jusup Balasagyn «Kutadgu Bilig»)

УДК:37

Макалада таалим-тарбия, адеп маселеси, жаш муундун жан дүйнөсүн байытууда бабаларыбыз калтырган тарбия башаттары, акыл-ойдун тунук булактары, адептик жүрүм-турумдун жол-жоболору олуттуу маселе катары бааланып, жаштарды билим алууга, адептүүлүккө, жашоонун мазмунун жана максатын аныктап, так билүүгө үндөгөн эмгектерине илимий анализ жасалды.

Негизги сөздөр: адеп, тарбия, билим, ыйман, насаат, маданият, салт.

Вопрос о воспитании и нравственности оцениваясь как серьезный вопрос, на научном аспекте проанализированы работы направляющие молодое поколение к получению образования, нравственным нормам, пониманию и определению цели своей жизни!

Ключевые слова: нравственность, воспитание, знание, мораль, культура, традиция

The works that are guiding the young people to education to moral standards to understanding and determining of the purpose of their lifes! Were analyzed on scientific aspect!

Key words: moral, education, knowledge, moral, culture, tradition.

Кайсы гана элдин турмушунда болбосун таалим-тарбия, адеп маселеси эң олуттуу, эң маанилүү иш аракет катары бааланып келген. Анын келип чыгуу башаты дагы тээ байыркы ата-бабаларыбыз жашап өткөн доорлорго туура келет. Мейли өтө байыркылардан болгон Шумер, Аккад, индус, грек, египет элдеринин кайсынысын албайлы, буга ошол мезгилдерде эле өтө олуттуу маани беришкендигин биз алардын тарыхын, маданиятын, этнографиясын, тилин чагылдырып турган ар түрдүү баалуу мурастарынан даана байкайбыз.

Атап айтсак “Гильгамеш тууралуу баян”, “Махабхарата”, “Рамаяна”, “Кемечи Синбад жөнүндөгү жомоктор”, “Илиада” менен “Одиссея” жана башка мифтер менен уламыш, жомоктор-мунун ачык далили [1.19]. Бабалардын тарыхына көз чаптырсак, байыртадан эле аталар балдарына таасирдүү таалим-тарбия үлгүлөрүн, нарктуу накыл кептерин, осуят, аманат, керээз сөздөрүн калтырышкан. Алар көөнөрбөс көркөм дөөлөттөр болгон “Манас”, “Улукмандын жүз насаат”, “Кабус-наме”, “Огуз-Наме”, сыяктуу дастандарда жана дүйнөлүк цивилизациянын, айрыкча түрк элдеринин руханий маданиятынын калыптанышында Орто кылымдардагы жердешибиз Жусуп Баласагындын, өлбөс-өчпөс чыгармаларынын бай философиялык, социоэтикалык мазмуну өзгөчө орунду ээлеген.

Караханиддер доорунун залкар акыны, ойчулу, агартуучулук агымынын көрүнүктүү өкүлү Жусуп Баласагындын (1018-1086-жж) “Кут алчу билим” чыгармасында социалдык-этикалык көз караштар, аалам, табият, адамзат жана социалдык мамилелер жөнүндөгү ары терең, ары бай көз караштык, таанып билүүчүлүк аксиологиялык мааниси кеңири чагылдырылгандыгын төмөндөгү саптардан байкоого болот:

Өзүндөн улууларга бой көтөрбө,

Жооп кылып орой сөз айта көрбө.

Улууларга урмат-сый көрсөтө жүр,

Өзүң да кут табасың, ошону бил [2] деп айтып кеткен.

Мында тарбия назариятынын жардамы менен өткөн муундардын жашоо тиричилигиндеги алгылыктуу иш тажрыйбаларды өздөштүрүп, өз мезгилине мүнөздүү адеп-ахлактын нормаларына ылайык жүрүш-туруш үйүтүн үйрөнүп, жаштар коомдо өмүр сүргөн идеологияны аң сезимине сиңиришет. Ал эми тарбия-адам коомунун эң негизги функциясы. Кылымдардан кылымга, доордон доорго адамзат тарбиялоонун мыкты үлгүлөрүн жаратып да, сактап да, аны улам кийинки урпактарына таалимдеп үйрөтүп да келишкен. Ар бир элдин келечеги болгон кыз-уландар өз элинин уңгулуу, уюткулуу тарбия көрөңгөсүнөн таасир, таалим алышып, заманынын татыктуу адамдары болушуп, ата салты, эне адебинин жолун жолдоп, турмуш көчүн улантышкандыгын бул чыгармадан байкоого болот:

Уулдарга үйрөткүн жакшы сапат,

Жакшы иштен бакыт да, байлык табат [2] – деп уул кыздарды тарбиялап өстүрүүдө дагы бир жолу ата-эненин орду, жоопкерчилиги бийик экендигин баса белгилеп өткөн.

Байыркы бабаларыбыз калтырган тарбия башаттары, акыл-ойдун тунук булактары, адептик жүрүм-турумдун жол-жоболору албетте, заң-мыйзам же токтом, чечим түрүндөгү жарлыктарга сыйбайт. Себеби, алардын, аймактык алкагы, руханий кудурет-күчү, адептик таасири алардан алдаганча кеңири жана кунардуу. Алсак:

Ордого кирип калсан, байкай билгин,

Өзүңдү сыйлаганды сыйлай жүргүн.

Кекирейбе, өтө эле жалпаңдаба,

Абайла, кокус бирин түртүп алба [2]

Адамзаттын адептик акыл оюнун мына ушундай албан, ары татаал табиятын эске алышып,

илимпоздор аны: элдик, улуттук, уруулук, үй-бүлөлүк, жекече деп, тарбиялык багыттарына карай: эмгек, акыл-ой, ыйман, адеп, дене бой тарбиясы деп бөлүштүрүшөт:

Тууганынан тууганы алыс болду.

Арасында достордун ыр-чыр толду.

Кичүүдө адеп, улуунун-билими сеп,

Акылдуу аз ааламда наадандар көп [2] – деп адамдык оң жана терс сапаттарга жана кылык жоруктарга зээни кейип кайдыгер карабагандыгына күбө болобуз.

Кыргыз элинин улуу педагогу Бекембай Апыш: “Адеп-адамдардын коомдогу жана жеке турмушундагы бири-бири менен коом менен мамилелеринин жана жүрүш-туруш нормаларынын тарыхый жыйындысы. Адептүүлүк адамдардын жеке мамилелерине коомго жасаган мамилелерине, бири бири менен жана коом менен карым-катнашына жакшылык-жамандык, абийирдүүлүк уятсыздык, айкөлдүк-караниеттик деген түшүнүктөрдүн негизинде баа берет. Коом адеп-ахлак нормаларын иштеп чыгат жана коргойт. Ага илим, дин, саясат, философия, юриспруденция, көркөм өнөр өндүү коомдук аң сезимдер да өз таасирин тийгизет. Адептүүлүк нормаларды адамдардын кыйшаюусуз сактоосун көзөмөлгө алууну эң күчтүү каражат-коомдук пикир, элдин назары”- деп жазат өз эмгегинде [3.67].

Бул айтылган ойлордон улуу педагогдун чыгарган тыянагы биздин даанышман бабабыз Жусуп Баласагындын мындан 10 кылымга жакын мурда айткан ою менен үндөш. Анда:

“Наадан көрбөйт, сокур анда көкүрөк,

Ач көзүндү, билимге умтул тезирээк”[3.58] – деп, наадан, жан дүйнөсү жарды адам ар кандай адепсиздикке, жапайы мыкаачылыкка жөндөмдүү экендигин байкаган кыраакы аалым адамды андай пас, ыпластыктан куткарууну жолу анын жан дүйнөсүн байытуу экендигин түшүнүп, жаштарды билим алууга, адептүүлүккө, өз табиятын түшүнүүгө, жашоонун мазмунун жана максатын аныктап, так билүүгө үндөгөн:

“Кырк жашында бир өзүн билбеген жан,

Айырмасы жок болот анын малдан...

Ким өткөрсө өмүрүн көөдөк бойдон,

Адамды адам дебей, мал деген оң! [3.58] деп-Жусуп бабабыз элдин жашоо турмушундагы акылга тете тажрыйбасын жыйынтыктаган.

Адеп-ахлак тарыхый мүнөзгө ээ. Түрдүү тарыхый кырдаалга ылайык өзгөрүүгө учурап турат. Ошондой эле адептүүлүк таптык мүнөзгө да ээ. Бардык мезгил үчүн, бардык элдер үчүн бирдей өзгөрбөгөн адеп нормасы болууга мүмкүн эмес.

Ф.Энгельс: “Жакшылык жана жамандык жөнүндөгү түшүнүк элден элге, кылымдан кылымга, ушунчалык өзгөрүүлөргө учураган дейсиз, көп учурда алар бирине бири тике карама-каршы мүнөзгө өткөн”, деген ойго келет [4.68]. Ал эми улуу ойчулдун эмгегинде:

Адам бол, жамандыкты жеңгин тепсеп!

Жүрөгүндөн айдап чык кекти-өчтү,

Ачык айтып, туу туткун асыл сөздү [2] – деп кыргыз элинин “Таш менен урганды, аш менен ур”, “Атанды өлтүргөнгө, эненди алып бер” деген элдик макалдарын дагы бир жолу эсибизге салгандай.

Кыргыз элинин белгилүү окумуштуулары О.А.Тогусаков, М.Жумагулов, К.Байбосоновдор: “Жусуп Баласагын этикалык проблемаларга көңүл буруу менен киши бытиесиндеги карама-каршы белгилерди иликтеген (жакшылык-жамандык, сулуулук-кунарсыздык, айкөлдүк-ичи тардык, билимдүүлүк-түркөйлүк, гумандуулук-эгоисттик, даанышмандык-акылсыздык, адамгерчилик-караөзгөйлүк ж.б.) [5.54] – деп жазышат өз эмгектеринде.

Анан да ачкөз менен жакындашпа,

Ич тардыктан ал сатат керек чакта!” [2]

Ал өзүнүн социалдык-этикалык окуусунда адамдардын мамилелеринин чөйрөсүндө төрт сапаттын (адилет, акыл-эс, бакыт жана дөөлөт) шайкеш болушун талап кылган:

Эч бөлбө адамдарды: жакшы-жаман!”

Келтиргин элге пайда-кубан көрүп,

Пайдасыз өткөн өмүр-жансыз өлүк![2].

Анын ою боюнча киши ушул сапаттык өзгөчөлүктөрдү айкалыштыра алып жүргөндө гана дүйнөлүк гармония жаралат, кайгы-капасыз өнүгүү калыптанат. Мына ушул өнүттө адилеттүүлүктү, акыйкаттыкты салтанат кылуунун бир жолу билимдүүлүк деп эсептеп, акыл-сабырга туура жол издеп болочок жөнүндө ой толгогондугун жазып кеткен Адеп тарбиясы үзгүлтүксүз жараян, ал бала төрөлгөндөн баштап, инсандын бүт өмүр бою улантылат. Балдар чоңоюп, адеп жөнүндөгү түшүнүгү кеңейген сайын, аларга коюлуучу талап тереңдей берүүгө тийиш.

Жыйынтыктап айтканда; биз ата-бабалардан калган бул асыл баалуу руханий кенчти, адеп жөнүндөгү мындай даанышман идеяларын, канчалык терең изилдеп үйрөнүп, туура баалап, илимий негизге таяп, пайдалана билген сайын алар бизге өзүнүн укмуштуудай купуя сырларын улам жаңылап ача берет. Анын натыйжасында жаштарыбыздын жүрөгүндө элдин жүгүн көтөргөн ак ниеттик, кара кылды как жарган калыстык, ата-салтты сактаган нарктуулук, абийири күчтүү намыскөйлүк өндүү адамдык асыл касиеттер орун алат.

Адабияттар:

1. Иптаров С., Кулматов Н. Адеп билими. Усулдук колдонмо. –Б.: Аль Салам, 2001-152 б.
2. Жусуп Баласагын. Куттуу билим: Дастан /Байыркы түрк тилинен котор. Т.Козубеков; сүрөтчүсү А.Акматов. М.,1993-496 б.:сүр.
3. Бекембай Апыш. Тарбия назарияты. (окуу китеби. Педагогика, 3-бөлүм) Ош-1996.
4. Спрингер С., Дейч Г. Левый мозг, правый мозг. М., 1983
5. Философия: окуу куралы / О.А.Тогусаков, М.Жумагулов, К.Байбосонов.-Б.:2007-189 бет.

Рецензент: к.филос.н., доцент Токтогулова Г.Т.